

วารสารธรรมเพื่อชีวิต

JOURNAL OF DHAMMA FOR LIFE

ISSN: 2822-048X

<https://soo8.tci-thaijo.org/index.php/dhammalife/index>

Academic Article

DOI: 10.14456/jdl.2024.7

อสุภกรรมฐาน ความตาย : กรณีศึกษาในตติยปาราชิก
Asupha Kammathana on The Death: A Case Study in The Tatiya Parachika

พระมหาชนบ สหายปญฺโณ¹, จันธิมา แสงแพร^{2*}, พระครูปลัดภูมิผา ปญฺจารโร³,
 พระปลัดสิทธิเดช สีลเตโช⁴, พระมหาธรรณสพจน์ จิตตปญฺโณ⁵

**Phramahakhanob Sahayapanyo¹, Janthima Seangphae^{2*},
 Phrakrupaladphoompha Phanyatharo³, Phrapaladsitthidet Silatejo⁴,
 Phramahataransaphod Jittapunyo⁵**

ARTICLE INFO

Name of Authors:

1. พระมหาชนบ สหายปญฺโณ (เข้ทอง), ดร.
 คณะศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหา
 มกุฏราชวิทยาลัย

Phramahakhanob Sahayapanyo (Khethong), Dr.
 Faculty of Religion and Philosophy,
 Mahamakut Buddhist University, Thailand.
 Email: khanob.khe@mbu.ac.th

3. พระครูปลัดภูมิผา ปญฺจารโร (สิงหเศรษฐ
 สักดิ์), ดร.

คณะศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหา
 มกุฏราชวิทยาลัย

**Phrakrupaladphoompha Phanyatharo
 (Singhasetthasak), Dr.**
 Faculty of Religion and Philosophy,
 Mahamakut Buddhist University, Thailand.
 Email: phoompha.pha@gmail.com

4. พระปลัดสิทธิเดช สีลเตโช (เรืองเดช), ดร.
 คณะศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหา
 มกุฏราชวิทยาลัย

Phrapaladsitthidet Silatejo (Rueangdet), Dr.
 Faculty of Religion and Philosophy,
 Mahamakut Buddhist University, Thailand.
 Email: sitthidet.sil@gmail.com

5. พระมหาธรรณสพจน์ จิตตปญฺโณ (นันท
 พาณิชย์)

คณะศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหา
 มกุฏราชวิทยาลัย

**Phramahataransaphod Jittapunyo
 (Nantapanit)**

Faculty of Religion and Philosophy,
 Mahamakut Buddhist University, Thailand.
 Email: taransaphod.jit@gmail.com

Corresponding Author*

2. ดร.จันธิมา แสงแพร

คณะศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหา
 มกุฏราชวิทยาลัย

ABSTRACT

Asubhakammathana constitutes one of the 40 meditations, imparted by Lord Buddha as a means to relinquish chandrakha, encompassing lust and attraction within the body. This practice was bestowed upon 500 monks at Kuthakhara Mahawan in the Vesali District. As a consequence of engaging in this meditation, these monks grew disenchanted with their physical forms, leading some to take their own lives, either individually or by seeking assistance from others. The demise of these monks resulted from the abandonment of past karma, an inevitable process beyond anyone's intervention.

Lord Buddha introduced Asubha kammathana to offer a pragmatic approach for ordinary monks to detach from their corporeal attachments. He foresaw that if these monks were to pass away harboring sentiments of self-love and fear of death, their perspectives would be uncertain, rendering their ordination ineffective. In reality, whether these monks chose to practice Asubha Kammathana or not, their ultimate demise was inevitable. The act of engaging in Asubha Kammathana, therefore, can be seen as a compassionate guidance from Lord Buddha, rather than a commentary on the quality of death itself.

Dr.Janthima Seangphrae
Faculty of Religion and Philosophy,
Mahamakut Buddhist University, Thailand.
Email: janthima.sea@mbu.ac.th

คำสำคัญ

อสุภกรรมฐาน; ความตาย; ตติยปาราชิก

Keywords:

Asubhakkhammathana; Death; Tatiya Parachika

Article history:

Received: 10/12/2023

Revised: 18/01/2024

Accepted: 12/02/2024

Available online: 13/02/2024

How to Cite:

Khethong, P. S., et al. (2024). Asupha Kammathana on The Death: A Case Study in The Tatiya Parachika. *Journal Damma for Life*, 30(1), 68-84.

บทคัดย่อ

อสุภกรรมฐานเป็นหนึ่งในกรรมฐาน 40 เป็นข้อปฏิบัติเพื่อถ่ายถอนฉันทราคะคือความกำหนัดติดใจในร่างกาย พระพุทธเจ้าทรงประทานแก่ภิกษุ 500 รูป ณ ภูฏาคารศาลาป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ผลจากการปฏิบัติส่งผลให้ภิกษุเหล่านั้นเกิดความเบื่อหน่ายในร่างกาย จนนำไปสู่การฆ่าตัวตาย ทั้งด้วยตัวเอง และวานให้ผู้อื่นกระทำ การมรณภาพของภิกษุเหล่านั้นเป็นเพราะการให้ผลของกรรมเก่า ซึ่งใครก็ไม่สามารถช่วยอะไรได้ การที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนอสุภกรรมฐานแก่ภิกษุด้วยประสงค์จะให้เป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อถ่ายถอนความยึดติดในร่างกาย แก่ภิกษุที่ยังเป็นปุถุชน พระพุทธเจ้าทรงมองว่าหากภิกษุเหล่านั้นมรณภาพไปพร้อมด้วยความรู้สึกรักตัวกลัวตายจักมีคติที่ไม่แน่นอน การบวชก็จะมีผลอันใด ในความเป็นจริงภิกษุเหล่านั้นจะเจริญอสุภกรรมฐานหรือไม่ก็ตาม ก็ต้องมรณภาพอยู่นั่นเอง การแสดงอสุภกรรมฐานจึงเป็นความกรุณาของพระพุทธเจ้า มิใช่การพรรณนาคุณแห่งความตายแต่ประการใด

บทนำ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัย เรื่อง วิเคราะห์ปาราชิก 4 ในสมันตปาสาทิกา กับกฎหมายคณะสงฆ์ไทยปัจจุบัน เหตุการณ์เกี่ยวกับตติยปาราชิกนี้ เกิดขึ้นขณะที่พระพุทธเจ้าเสด็จประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลาป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ขณะนั้นพระองค์ได้ตรัสสอนอสุภกรรมฐาน พรรณานาคณอสุภกรรมฐาน ตรัสสรรเสริญการเจริญอสุภกรรมฐาน (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2546: ส.มหา.31/1348/230) แก่ภิกษุทั้งหลาย ต่อมาพระองค์ตรัสบอกแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ประสงค์เสด็จหลีกเร้นอยู่เพียงพระองค์เดียวครึ่งเดือน ทรงห้ามมิให้ผู้ใดเข้าไปหา ยกเว้นภิกษุผู้นำภัตตาหารเข้าไปถวาย ภิกษุทั้งหลายก็รับทราบพระประสงค์นั้น หลังจากนั้นไม่นาน เหล่าภิกษุ

ต่างก็ประกอบความเพียรเจริญอสุภกรรมฐาน จนกระทั่งเกิดความรู้สึกอึดอัดเบื่อหน่ายร่างกายของตน บางรูปฆ่าตัวตาย วานกันและกันให้ฆ่าบ้าง ให้คนวัดฆ่าบ้าง ดังปรากฏข้อความในมหาวิงค์ว่า

“... แล้วพากันประกอบความเพียรในการเจริญอสุภกรรมฐานหลายประการ กระทั่งเกิดความรู้สึกอึดอัด เบื่อหน่าย รังเกียจร่างกายของตน เหมือนชายหรือหญิงที่เป็นหนุ่มสาว ชอบแต่งตัว อาบน้ำ สระเกล้า มีซากศพงู ซากศพสุนัข หรือซากศพมนุษย์มาติดอยู่ที่คอ เกิดความรู้สึกอึดอัด เบื่อหน่าย รังเกียจ ภิกษุเหล่านั้นจึงฆ่าตัวตายบ้าง ให้กันและกันให้ฆ่าบ้าง ภิกษุบางกลุ่มพากันเข้าไปหาตาเถนมิลลัตติกะ บอกว่า ขอโอกาสหน่อยเถิด ท่านช่วยฆ่าพวกอาตมาที่เกิด บาตรและจีวรนี้จักเป็นของท่าน (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2546: วิ.มหา. 2/176/237)

จะเห็นได้ว่า ผลจากการเจริญอสุภกรรมฐาน ทำให้ภิกษุเหล่านั้นเกิดความเบื่อหน่ายในร่างกายของตน ฝ่ายตาเถนมิลลัตติกะก็รับจ้างฆ่าภิกษุทั้งหลาย เพราะเห็นแก่บาตรและจีวร วันหนึ่งเขาถือดาบเปื้อนเลือดไปล้างที่ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทา และเกิดความเดือดร้อนใจว่าตนเองได้สร้างบาปไว้หมด เพราะฆ่าภิกษุไปหลายรูป แต่เขาก็กลับคิดอีกว่าที่ทำอย่างนี้เป็นการสั่งสมบุญต่างหาก เพราะได้ช่วยคนที่ยังไม่พ้นทุกข์ให้พ้นจากทุกข์ เมื่อกลับไปถึงวัดจึงป่าวประกาศอีกว่า ใครที่ยังไม่พ้นทุกข์ ข้าพเจ้าจะช่วยให้พ้นทุกข์ ต่อจากนั้นเขาก็ตั้งหน้าตั้งตาฆ่าภิกษุ ดังปรากฏข้อความในมหาวิงค์ว่า เวลานั้น เขาฆ่าภิกษุวันละ 1 รูปบ้าง 2 รูปบ้าง 3 รูปบ้าง 4 รูปบ้าง 5 รูปบ้าง 6 รูปบ้าง 7 รูปบ้าง 8 รูปบ้าง 9 รูปบ้าง 10 รูปบ้าง 20 รูปบ้าง 30 รูปบ้าง 40 รูปบ้าง 50 รูปบ้าง 60 รูปบ้าง (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2546: วิ.มหา.2/176/240)

จากหลักฐานที่ปรากฏนี้จะเห็นได้ว่า จำนวนภิกษุที่ถูกมิลลัตติกะฆ่าได้เพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อย ๆ มากสุดวันละ 60 รูป ในอรรถกถากล่าวว่า จำนวนภิกษุที่ถูกฆ่ามีจำนวนถึง 500 รูป (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2546: วิ.มหา.อ.2/312) ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าเอินใจอนาถมาก เหตุการณ์ทั้งหมดนี้เป็นต้นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติปาราชิกข้อที่ 3 (ตติยปาราชิก)

อสุภกรรมฐานคืออะไร

อสุภะ แปลว่า "ไม่งาม ไม่สวย" โดยความหมาย คือไม่น่าชื่นชม น่าเกลียด เป็นหนึ่งใน กรรมฐาน 40 อย่าง เป็นกรรมฐานที่มุ่งคลายราคะ เป็นการค้นหาความจริงจากวัตถุที่มีชีวิต และไม่มีชีวิต ของที่คนมักเมาหลงใหลว่าสวยสดงดงาม ซึ่งเป็นการฝึกมองให้เห็นกฎแห่งความเป็นจริง เป็นเหตุให้ถอนฉันทราคะคือความกำหนัดติดใจในร่างกายเสียได้ ในภิกขุวิสุทธิธรรมคได้แสดงไว้ 10 ประการ เช่น อุทฺธมาตโกสุภะ คือการพิจารณาให้เห็นเป็นซากที่ฟองขึ้น โดยความที่มันค่อยอืดขึ้นตามลำดับนับแต่สิ้นชีวิตไป เป็นต้น (มูลนิธิภูมิพลภิกษุ, 2539 : 468-505) โดยรวมเป็นการพิจารณาร่างกายของคนและสัตว์ที่ตายไปแล้ว นับแต่วันตายเป็นต้นไป มีร่างกายขึ้น

บวม พองไปด้วยลม ที่เรียกกันว่า ศพขึ้นอืดนั่นเอง ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี พึงหวังได้ข้อนี้ คือ จักเป็นผู้มีปัญญา คือ ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะชาแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นดำรงอยู่ในธรรม 5 ประการนี้แล้ว พึงเจริญธรรม 4 ประการให้ยิ่งขึ้นไป คือ พึงเจริญอุสุภะเพื่อละระคาะ พึงเจริญเมตตาเพื่อละพยาบาท พึงเจริญอานาปานสติเพื่อตัดวิตก พึงเจริญนิจจสัญญาเพื่อถอนอัสมิมานะ ภิกษุทั้งหลาย อนัตตสัญญาย่อมปรากฏแก่ภิกษุผู้ได้นิจจสัญญา ภิกษุผู้ได้อนัตตสัญญา ย่อมบรรลุนิพพานที่ถอนอัสมิมานะได้ในปัจจุบัน (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2546: อง.นวก. 37/205/547)

ในอสุภสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงอุสุภะ โดยให้พิจารณาร่างกายว่าไม่สวยไม่งาม อีกทั้งทรงให้กำหนดอานาปานัสสติควบคู่กันไปกับการพิจารณาความไม่เที่ยงในสังขารทั้งหลาย ดังปรากฏข้อความว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อเธอทั้งหลายพิจารณาเห็นอารมณ์ว่าไม่งามในกายอยู่ ย่อมละระคาณุสัยในเพราะความเป็นธาตุว่างามได้ เมื่อเธอทั้งหลายเข้าไปตั้งอานาปานสติไว้เฉพาะหน้าในภายใน ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งวิตกทั้งหลายในภายนอก อันเป็นฝักฝ่ายแห่งความคับแค้นเหล่านั้น ย่อมไม่มี เมื่อเธอทั้งหลายพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งสังขารทั้งปวงอยู่ ย่อมละอวิชชาได้ วิชชาย่อมเกิดขึ้น (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2546: อง.นวก.45/264/506) ในอาพาธสูตร พระองค์ตรัสถึงความหมายของอุสุภะไว้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นกายนี้เท่านั้น ตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นไป ตั้งแต่ปลายผมลงมา มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยของไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ ว่า ในกายนี้มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้ามปอด ใสใหญ่ใส่น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร เป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่งามในกายนี้อยู่อย่างนี้ นี้เรียกว่า อสุภสัญญา (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2546: อง.ทสก.38/60/190) ในมหาสติปัฏฐานสูตร ตอนว่าด้วยปฏิกุศลนิการบรรพ พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้พิจารณาอาการสามสิบสองว่าเป็นของสกปรก ไม่สะอาดโดยประการต่าง ๆ และตอนว่าด้วยนวิสวาทิการบรรพ ทรงสอนให้พิจารณาสรีระ (ซากศพ) โดยอาการต่าง ๆ ที่เรียกว่าการพิจารณาป่าช้าเก่า แล้วนำมาเปรียบเทียบกับร่างกายของตนเองว่า ร่างกายของตนเองก็ไม่ต่างจากสภาพของซากศพเหล่านั้น (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2546: ที.ม.13/277-287/205-212)

พระพรหมคุณาภรณ์ ได้ให้ความหมายไว้ในหนังสือพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ว่า อุสุภะ หมายถึงสภาพที่ไม่งาม พิจารณาร่างกายของตนเองและผู้อื่นให้เห็นสภาพที่ไม่งาม ในความหมายเฉพาะหมายถึงซากศพในสภาพต่าง ๆ ซึ่งเป็นอารมณ์กรรมฐาน (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2521 : 523) ท่านพุทธทาสได้กล่าวความหมายของอุสุภะไว้ว่า ให้เห็นว่าสิ่งที่เราเห็นกันว่างามนั้น มันไม่งาม กระทั่งทั้งหมดทั้งเนื้อทั้งตัว เช่นให้ไปดูซากศพในป่าช้าจะมองเห็นสภาพความเป็นจริงของร่างกายที่เป็นไปตามธรรมชาติจะมาเป็นเครื่องทำให้สลดสังเวช จะข่มความรู้สึกที่เป็นความกำหนัด...ไปดูซากศพต่าง ๆ เหล่านี้แล้วจะพบความจริง ของธรรมชาติ ซึ่งถือว่าเป็นความงามในทางธรรมะ ซึ่งจะช่วยให้มนุษย์ดีขึ้น หรือเอาชนะกิเลสได้ ความงามอยู่ที่ซากผิวนั้น ให้ขยับไปดูและก็ขยับเจริญปฏิกุศลสัญญา อสุภสัญญา (กลุ่มพุทธทาสศึกษา, 2542 : 157-158)

สรุปแล้วอสุภกรรมฐาน นั้นหมายถึงกรรมฐานประเภทที่ให้พิจารณาร่างกายโดยยึดซากศพในลักษณะต่าง ๆ มาพิจารณาเป็นอารมณ์ รวมถึงความไม่สวยไม่งามของร่างกายที่ยังมีชีวิตอยู่ด้วย เพราะการพิจารณาอาการ 32 นั้น ก็สามารถทำให้เห็นถึงความจริงของสังขารได้ เช่น ในร่างกายของคนเราก็มี สิ่งสกปรกโสโครกอยู่ทุกที่ ถ้าไม่อาบน้ำซัก 2-3 วัน ก็ส่งกลิ่นเหม็นแล้ว จึงสามารถนำมาพิจารณาได้

ประเด็นคำถาม

หากจะตั้งคำถามว่า เพราะเหตุไรภิกษุเหล่านั้นจึงถูกฆ่าถึงขนาดนั้น เพราะเหตุไรพระองค์จึงทรงแสดงอสุภกถาแก่ภิกษุเหล่านั้น และพระองค์ไม่ทรงทราบหรือว่า ภิกษุเหล่านั้นวานกันและกันให้ฆ่ากัน การแสดงอสุภกรรมฐานในลักษณะเช่น ไม่เข้าข่ายการกล่าวพรรณนาคุณความตายหรือ ต่อคำถามนี้มีคำอธิบาย ดังนี้

จากการที่ภิกษุจำนวน 500 รูปเหล่านั้นถูกฆ่า มิใช่เรื่องบังเอิญแต่อย่างใด และไม่ใช่ว่าเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ อรรถกถาอธิบายว่ามันเป็นเรื่องกรรมเก่า โดยกล่าวว่า ในอดีตกาลนายพรานเนื้อประมาณ 500 คน นำท่อนไม้และเครื่องจับสัตว์เป็นอันมาก ล้อมป่าไว้ แล้วช่วยกันฆ่าสัตว์เป็นจำนวนมากเลี้ยงชีวิตเรื่อยมา เมื่อสิ้นชีพแล้วก็ไปบังเกิดในนรก พวกเขาถูกทรมานในนรกนั้นได้รับความเดือดร้อน เมื่อสิ้นกรรมแล้วก็บังเกิดในหมู่มนุษย์เพราะกุศลกรรมบางอย่างที่ได้กระทำไว้ และด้วยกุศลกรรมที่เคยได้บำเพ็ญมาบ้าง ทุกคนก็ได้บรรพชาอุปสมบทในของพระพุทธศาสนา แต่อุปจารเจตนา ซึ่งหมายถึงเจตนาที่สืบเนื่องต่อ ๆ ไปจากกรรมนั้น ของพรานเหล่านั้น ที่ยังไม่ให้ผล ยังมีอยู่ แต่ไม่สามารถให้ผลได้เพราะกุศลกรรมบางอย่างขัดขวางไว้ และในระหว่างครึ่งเดือนนั้นอุปจารเจตนานั้นก็ได้ออกาสที่จะให้ผลพอดี นั่นคือ ภิกษุเหล่านั้นได้ฆ่าตัวตายด้วยความพยายามของตนเอง และด้วยความพยายามของผู้อื่น พระพุทธชโยมทรงทราบการมรณภาพของภิกษุเหล่านั้น แต่เมื่อเป็นเรื่องของวิบากกรรม ก็ต้องปล่อยให้กรรมเป็นผู้จัดการ แม้พระองค์ก็เข้าไปจัดการไม่ได้ นี่คือเหตุผลที่ว่าทำไมภิกษุเหล่านั้นจึงถึงแก่กรรมเป็นจำนวนมาก

เพราะเหตุไรพระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงอสุภกถาแก่ภิกษุเหล่านั้น

เหตุผลที่ทรงแสดงอสุภกรรมฐานแก่ภิกษุเหล่านั้น ก็เพื่อให้เป็นอุบายในการคลายความยึดถือในอัตภาพ บรรดาภิกษุเหล่านั้น มีทั้งที่เป็นปุถุชน พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระชีนาสพ สำหรับภิกษุที่เป็นพระชีนาสพไม่มีปัญหาแต่ประการใด เพราะไม่มีการปฏิสนธิอีกต่อไป ส่วนพระอริยสาวกนอกนั้น เป็นผู้มีความคตินั่นคือสுகติ ส่วนภิกษุที่ยังเป็นปุถุชน คติของท่านเหล่านั้นยังไม่แน่นอน พระพุทธเจ้าทรงมีพระประสงค์จะสงเคราะห์ภิกษุปุถุชนเหล่านั้น ทรงดำริว่า

“ภิกษุเหล่านี้กลัวต่อมรณภัย เพราะความรักด้วยอำนาจความพอใจในอัตภาพ จักไม่อาจชำระคตินี้ให้บริสุทธิ์ได้ เอาเถิด เราจะแสดงอสุภกถาเพื่อละความรักด้วยอำนาจความ

พอใจแก่เธอเหล่านั้น เธอเหล่านั้น ครั้นได้ฟังอสุภกถานั้นแล้ว จักทำการชำระคติให้บริสุทธิ์ได้ เพราะเป็นผู้ปราศจากความรักด้วยอำนาจความพอใจในอัตภาพ จักถือปฏิสนธิในสวรรค์ การบรรพชาในสำนักของเรา จักเป็นคุณชาติมีประโยชน์แก่เธอเหล่านั้น ด้วยอาการอย่างนี้” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2546: วิ.มหา.อ. 2/306)

ดังนั้น การแสดงอสุภกรรมฐาน ก็เพื่ออนุเคราะห์แก่ภิกษุที่ยังเป็นปุถุชน ทั้งนี้เพราะพระองค์ทรงทราบว่า ภิกษุเหล่านั้นต้องถูกฆ่าแน่นอน เป็นเรื่องของวิบากกรรมซึ่งใครไม่อาจห้ามได้ แต่สิ่งที่สามารถกระทำได้ คือ การช่วยให้ภิกษุเหล่านั้นได้เจริญอสุภกรรมฐาน เพื่อละความยึดติดในร่างกาย ก่อนที่จะถูกฆ่า ซึ่งจะเป็นการชำระคติให้หมดจดได้ หรืออย่างน้อยก็เป็นหลักประกันได้ว่าตายไปก็จะได้ไปเกิดในสวรรค์แน่นอน ในทางกลับกัน หากภิกษุเหล่านั้นถูกฆ่าไปพร้อมด้วยความรู้สึกรักตัวกลัวตาย พวกเขาก็จักมีคติที่ไม่แน่นอน การบวชก็ไม่อาจนิสงส์อันใด ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า ภิกษุเหล่านั้นจะเจริญอสุภกรรมฐานหรือไม่ก็ตาม ก็ต้องมรณภาพอยู่ดี ทั้งนี้เพราะถึงเวลาที่กรรมจะต้องให้ผลแล้ว การแสดงอสุภกรรมฐานเป็นความกรุณาของพระพุทธเจ้า มิใช่การพรรณนาคุณแห่งความตายแต่อย่างใด

พระพุทธเจ้าไม่ทรงทราบหรือว่า ภิกษุเหล่านั้นวานกันและกันให้ฆ่ากัน

อาจจะมีคำถามว่า หลังจากพระพุทธเจ้าแสดงอสุภกรรมฐานแก่ภิกษุแล้ว พระองค์ไม่ทรงทราบหรือว่าจะเกิดเหตุการณ์ฆ่าตัวตายครั้งใหญ่ในหมู่ภิกษุ คำตอบก็คือว่าทราบ ถ้ามองต่อไปว่า ทรงทราบแล้วทำไมเสด็จหลีกเร้นไปประทับแต่เพียงพระองค์เดียว ไม่ทรงพำนักอยู่ในที่เดียวกันเพื่อคอยห้ามปรามการกระทำอัตวินิบาตกรรมของภิกษุเหล่านั้น เหตุผลก็คือว่า ถึงแม้จะประทับอยู่ในที่เดียวกันกับภิกษุเหล่านั้น และหากมีใครมาราบทูลให้ทรงทราบว่า วันนี้มีภิกษุมรณภาพเท่านั้นรูป เท่านั้นรูป ก็ทรงทำอะอะไรไม่ได้อยู่ดี ทั้งนี้เพราะการห้ามกรรมมิให้ให้ผล อยู่นอกเหนือพุทธวิสัย ดังปรากฏข้อความในอรรถกถาว่า

ก็แล ครั้นแสดงแล้ว พระองค์ได้มีความดำริอย่างนี้ว่า ถ้าภิกษุทั้งหลาย จักพบเห็นเราตลอดถึงเดือนไซ้ เธอเหล่านั้นจักมาบอกเรา วันนี้มีภิกษุมรณภาพไป 1 รูป วันนี้มีมรณภาพไป 2 รูป ฯลฯ วันนี้มีมรณภาพไป 10 รูป ดังนี้ ก็แล กรรมวิบากนี้เราหรือใครก็ไม่สามารถห้ามได้ เรานั้น แม้ได้ฟังเหตุนี้แล้วก็จักทำอะอะไรได้ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2546: วิ.มหา.อ. 2/306)

จากข้อความนี้ แสดงให้เห็นว่า นี่คือเหตุผลว่าทำไมพระพุทธเจ้าแม่ทรงทราบแล้ว ไม่ทรงอยู่ห้ามภิกษุมิให้ก่ออัตวินิบาตกรรม ดังนั้น พระพุทธเจ้าจะทรงทราบหรือไม่ทราบ ประทับอยู่ด้วยกัน หรือประทับอยู่ต่างหากก็ตาม ภิกษุเหล่านั้นก็ยังกระทำอัตวินิบาตกรรมอยู่นั่นเอง วิธีการที่พระองค์พอจะช่วยเหลือได้ก็คือว่า ทำอย่างไรให้การตายนั่นไม่เป็นไปอย่างไร้คุณค่าดี ดังนั้น พระองค์จึงทรงแสดงอสุภะ โดยมุ่งถึงกรรมฐานเป็นหลัก อย่างน้อย

อสุภกรรมฐานจะเป็นเครื่องชำระจิตของภิกษุเหล่านั้นให้คลายจากฉันทราคะในร่างกายได้ในระดับหนึ่ง อย่างไรก็ตาม การตายอย่างคนที่ยังยึดมั่นอยู่ในร่างกาย กับการตายของคนที่ยึดมั่นความรักความยึดมั่นในร่างกายได้ ย่อมมีผลต่างกัน

อย่างไรก็ตาม ข้อความตามที่กล่าวมานี้ ดูเหมือนจะค้านกับหลักฐานที่ปรากฏในมหาวิภังค์ กล่าวคือ หลังจากที่เหตุการณ์ภิกษุได้กระทำอัตวินิบาตกรรมผ่านไป และหลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จออกจากที่ประทับหลักเรือน แล้วเสด็จกลับมายังพระอาราม ได้ตรัสถามพระอานนท์ถึงสาเหตุที่จำนวนภิกษุลดน้อยลง คำถามนี้ดู เหมือนว่า พระองค์ไม่ทรงทราบว่า สาเหตุที่ภิกษุลดน้อยลงเพราะภิกษุจำนวนหนึ่งได้มรณภาพลงด้วยการกระทำอัตวินิบาตกรรม ดังปรากฏข้อความว่า อานนท์ เหตุไฉนหนอ ภิกษุสงฆ์จึงดูเหมือนน้อยไป (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2546: วิ.มหา. 2/177/306) คำถามนี้เหมือนจะตีความได้ว่า พระพุทธเจ้าไม่ทรงทราบถึงเรื่องราวที่เกิดขึ้นในระหว่างที่พระองค์เสด็จประทับหลักเรือนแต่ลำพังพระองค์ ซึ่งคำถามนี้เอง เป็นที่มาของคำตอบของพระอานนท์ว่า เพราะพระพุทธเจ้าทรงแสดงอสุภกถา พรรณนาคุณของอสุภกรรมฐาน พรรณนาคุณแห่งอสุภสมาบัติอยู่เนื่อง ๆ เป็นให้ภิกษุพากันเจริญอสุภกรรมฐาน จนเกิดความระอา อึดอัด เกลียดขังร่างกาย และนำไปสู่การฆ่าตัวตาย วานกันและให้ฆ่า จนกระทั่งจำงคนวัดให้ฆ่า ในที่สุด

ท่านพระอานนท์ก็กราบทูลเรื่องราวทั้งหมด พร้อมทั้งกราบทูลว่าให้พระพุทธเจ้าตรัสสอนวิธีอื่นที่จะให้ ภิกษุบรรลุพระอรหันต์ จากคำกราบทูลนี้แสดงให้เห็นว่า ท่านพระอานนท์ก็ไม่ทราบว่า การที่ภิกษุเหล่านั้น มรณภาพเป็นเพราะกรรมในอดีต แต่เข้าใจผิดว่าเป็นเพราะผลจากการเจริญอสุภกรรมฐาน จึงกราบทูลให้พระพุทธองค์แสดงกรรมฐานอย่างอื่นแก่ภิกษุเหล่านั้น ดังปรากฏข้อความว่า

....ข้าพระพุทธเจ้าขอประทานวโรกาส ภิกษุสงฆ์พึงดำรงอยู่ในพระอรหัตผลโดยปริยายใด ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงตรัสบอกปริยายอื่นนั้นเถิด พระพุทธเจ้าข้า (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2546: วิ.มหา.2/177/241)

พระพุทธเจ้าจึงแสดงแสดงอานาปานสติกรรมฐาน แก่ภิกษุเหล่านั้น ตามคำที่ท่านพระอานนท์กราบทูล

อย่างไรก็ตาม ต่อประเด็นดังกล่าวข้างต้น เพื่อป้องกันการเข้าใจผิดว่าพระพุทธเจ้าไม่ทรงทราบถึง เหตุการณ์ดังกล่าว อรรถกถาก็มีคำตอบยืนยันชัดเจนว่า พระพุทธเจ้าทรงทราบเหตุการณ์ทุกอย่างโดยละเอียด แต่ทรงเหมือนไม่ทรงทราบ ที่ต้องตรัสถามพระอานนท์ในลักษณะเช่นนั้น ก็เพื่อให้มีเรื่องที่จะต้องพูดคุยกัน ดังปรากฏข้อความในอรรถกถาว่า

พระผู้มีพระภาคทรงทราบข้อที่ภิกษุประมาณ 500 รูป เหล่านั้นถึงมรณภาพ จึงเสด็จออกจากความเป็นผู้โดดเดี่ยวนั้น ถึงแม้จะทรงทราบ ก็เป็นเหมือนไม่ทรงทราบ จึงได้

ตรัสเรียกท่านพระอานนท์มา เพื่อให้ตั้งเรื่องขึ้น (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2546: วิ.มหา.อ. 2/312-213)

จากข้อความในอรรถกถาข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงทราบเหตุการณ์นั้น มิใช่ไม่ทรงทราบ แต่ทราบแล้วจะทรงทำอะไรได้ ทราบกับไม่ทราบจึงไม่ต่างกัน ดังที่กล่าวแล้วข้างต้นว่า เพราะเป็นเรื่องของกรรมวิบาก พระองค์ทรงช่วยได้เต็มที่แล้วก็คือการกล่าวอสุภกถาเพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติผ่อนคลายความยึดติดในร่างกายแก่ภิกษุเหล่านั้น การตรัสเรียกท่านพระอานนท์มาเพื่อให้ตั้งเรื่องขึ้นนั้น มีความหมายว่า หากพระองค์ไม่ตรัสถาม เหตุการณ์นั้นก็คงเงียบหายไป ดังจะเห็นได้ว่า หลังจากนั้น ท่านพระอานนท์กราบทูลให้ทราบทราบด้วยความเข้าใจผิดของตนว่า ภิกษุเหล่านั้นถึงแก่ภรรณภาพเพราะเจริญอสุภกรรมฐาน โดยหารู้ไม่ว่าเป็นเรื่องของกรรมเก่า และท่านได้ขอให้พระพุทธเจ้าตรัสบอกกรรมฐานอย่างอื่นแก่ภิกษุ ดังปรากฏข้อความว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคโปรดตรัสบอกการณอย่างอื่นซึ่งเป็นเหตุให้ภิกษุสงฆ์ดำรงอยู่ในพระอรหัตผล (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2546: วิ.มหา.อ. 2/213)

จากคำทูลขอของท่านพระอานนท์นี้เอง ต่อมาพระพุทธเจ้าจึงแสดงอานาปานสติแก่ภิกษุสงฆ์ เพราะเหตุไร จึงทรงแสดงอานาปานสติตั้งแต่ต้น จะได้วิเคราะห์ในตอนต่อไป

เพราะเหตุไรพระพุทธเจ้าไม่ทรงแสดงอานาปานสติตั้งแต่ต้นแก่ภิกษุเหล่านั้น

จากข้อความในตอนที่ผ่านมาจะเห็นได้ว่า ท่านพระอานนท์กราบทูลขอให้พระพุทธเจ้าทรงแสดงกรรมฐานอื่นนอกจาก “อสุภกรรมฐาน” ตามความเข้าใจผิดของท่านพระอานนท์ที่เห็นว่า ภิกษุจำนวนมากเจริญอสุภกรรมฐานจนเป็นเหตุนำไปสู่การฆ่าตัวตาย กรรมฐานอื่นในความหมายของท่านพระอานนท์หมายถึงกรรมฐานที่ภิกษุปฏิบัติแล้วจะนำไปสู่การบรรลุอรหัต ดังปรากฏข้อความว่า ขอประทานวโรกาส ภิกษุสงฆ์จะพึงดำรงอยู่ในพระอรหัตผลด้วยปริยายใด ขอพระผู้มีพระภาคจงตรัสบอกปริยายอื่นนั้นเถิด พระพุทธเจ้าข้า (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2546: วิ.มหา. 2/177/241) ข้อความตอนนี้ อรรถกถาอธิบายเพิ่มเติมว่า กรรมฐานที่ยังลงสู่พระนิพพาน เสมือนท่าน้ำยังลงสู่มหาสมุทร มีเป็นจำนวนมาก เช่น อนุสสติ 10 กสิณ 10 จตุธาตววัฏฐาน พรหมวิหาร 4 อานาปานสติ ขอให้พระพุทธเจ้าทรงเลือกอย่างใดอย่างหนึ่งปลอมประโลมน้ำใจภิกษุเหล่านั้น (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2546: วิ.มหา. 2/313) พระพุทธเจ้าก็ทรงรับฟังตามที่ท่านพระอานนท์กราบทูลกรรมฐานที่พระองค์จะทรงแสดงคือ อานาปานสติ ต่อจากนั้นทรงรับสั่งให้ท่านพระอานนท์แจ้งให้พระสงฆ์ประชุมกัน การให้พระสงฆ์ประชุมกันมีเหตุผล 2 ประการ คือ จะทรงแสดงอานาปานสติตามที่พระอานนท์กราบทูล และจะทรงบัญญัติสิกขาบทอันเนื่องมาจากการมรณภาพของภิกษุ

ตามที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าจะแสดงอานาปานสติ ตามที่พระอานนท์เสนอ แต่ในความเป็นจริงแล้ว ท่านพระอานนท์เพียงแต่เสนอรวม ๆ ไม่ได้ระบุเจาะว่าจะต้องเป็นอานาปานสติ การที่จะทรงแสดงธรรมหมวดใด ๆ เป็นพุทธวิสัยมิใช่การที่ใครจะชี้แนะพระองค์ได้ การแสดงอานาปานสติจึงเป็นที่มาของประเด็นสงสัยว่า เพราะเหตุไรพระองค์ไม่ทรงแสดงอานาปานสติตั้งแต่ต้นแก่ภิกษุเหล่านั้น และหากจะคิดในเชิงตรรกะว่า เพราะพระองค์ทรงแสดงอสุภกรรมฐาน การฆ่าตัวตายของภิกษุจึงเกิดขึ้น ในทางกลับกัน หากทรงแสดงอานาปานสติกรรมฐาน การฆ่าตัวตายของภิกษุคงไม่เกิดขึ้น ? การตั้งเหตุผลในลักษณะเช่นนี้ อาจนำไปสู่ความแคลงใจในพระสัมพันธูปัญญา

ดังที่กล่าวแล้วว่า การแสดงอสุภกรรมฐานนั้นมีไว้วัตถุประสงค์เพื่อให้เกิดเหตุการณ์น่าสลดดังกล่าว แต่พระพุทธเจ้าทรงวิจัยผู้ฟังคือเหล่าภิกษุทั้งหลายแล้ว ก่อนอื่นต้องทราบก่อนว่าจำนวนภิกษุที่พำนักอยู่ ณ ภูฏาคาร ศาลาป่ามหาวินั้น แบ่งออกเป็นจำนวน 2 กลุ่มหลัก ๆ กลุ่มที่หนึ่ง คือกลุ่มภิกษุจำนวน 500 รูป (ยังเป็นปุถุชนต่อมามรณภาพ) และกลุ่มภิกษุอื่นนอกจากนั้น (เป็นพระอริยบุคคลตั้งแต่ โสดาบัน จนถึงชีนาสพ) และตามหลักฐานที่ปรากฏในอรรถกถาว่า ภิกษุจำนวน 500 รูปนั้น ในอดีตชาติได้เคยเกิดเป็นพรานร่วมกันกระทำการบาปกรรมคือการฆ่าสัตว์ เพราะผลกรรมนั้นส่งผลให้พรานเหล่านั้นตกนรกหมกไหม้ ต่อมาได้เกิดในมนุษย์เพราะกุศลกรรมบางอย่างที่ได้เคยกระทำไว้บ้าง และได้มีโอกาสบรรพชาอุปสมบทในศาสนาของพระพุทธเจ้า เพราะเหตุไรบุคคลเหล่านั้นแม้อุปสมบทแล้วจึงได้กระทำอัตวินิบาตกรรม คงมิใช่เพราะเจริณอสุภกรรมฐานตามที่ท่านพระอานนท์เข้าใจแน่นอน หรือมีอะไรที่ลึกซึ้งกว่านั้น หากไปค้นดูในอรรถกถาก็จะพบคำตอบชัดเจนว่าคืออะไร ดังปรากฏข้อความว่า

อปราปรเจตนาของพรานเหล่านั้นที่ยังไม่แผ่สัตผล เพราะอกุศลกรรมที่เป็นรากเหง้า
นั้น (ภิกษุเหล่านั้น) ได้กระทำโอกาสเพื่อเข้าไปตรนชีวิตเสีย ด้วยความพยายามของตนเอง
และด้วยความพยายามของผู้อื่น ในภายในหนึ่งเดือนนั้น (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2546: วิ.
มหา.อ.2/306)

ตามข้อความนี้แสดงให้เห็นว่า อปราปรเจตนา หรือ อปรเจตนา หมายถึง เจตนาที่สืบเนื่องต่อ ๆ กันไป จากการกระทำนั้น (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต, 2551) เจตนาในภพต่อ ๆ ไป โดยความหมายก็คือ กรรมบางอย่างของภิกษุเหล่านั้นที่ยังไม่ให้ผลยังมีอยู่ และกรรมนั้นก็รอโอกาสที่จะให้ผล และกรรมที่ว่านี้ก็สืบโอกาสที่จะให้ผลในช่วงจังหวะที่บุคคลเหล่านั้นได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ ซึ่งเมื่อว่ากันแล้ว คนเหล่านั้นจะอุปสมบทหรือไม่ได้ อุปสมบทก็ตาม หรือพระพุทธเจ้าจะทรงแสดงอสุภกรรมฐานหรือไม่แสดงก็ตาม การให้ผลของกรรมย่อมไม่มีข้อยกเว้น ดังนั้น การให้ผลของกรรมคือภิกษุเหล่านั้นได้กระทำอัตวินิบาตกรรม ทั้งทำด้วยตนเอง และวานให้ผู้อื่นกระทำ

การแสดงอสุภกรรมฐาน แทนที่จะเป็นอานาปานสติกรรมฐาน ก็ด้วยเหตุผลว่า พระพุทธเจ้าทรงทราบว่า ภิกษุเป็นปุถุชนทั้ง 500 รูปนั้นยังเต็มไปด้วยความรักตัวกลัวตาย และประการสำคัญหากภิกษุเหล่านั้นมรณภาพไปในขณะที่สมาธิจิตเปี่ยมไปด้วยกิเลสก็จะไม่สามารถชำระจิตใจให้หมดจดได้ ดังนั้น กรรมฐานที่สามารถชำระกิเลสประเภทความรักความติดใจในอัตภาพก็คืออสุภกรรมฐาน นี่คือเหตุผลว่าทำไมต้องเป็นกรรมฐานข้อนี้แทนที่จะเป็นอานาปานสติตั้งแต่ต้น ดังปรากฏข้อความในอรรถกถาว่า

ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคทรงดำริว่า ภิกษุเหล่านั้นกลัวต่อมรณภัย เพราะความรักด้วยอำนาจความพอใจในอัตภาพ จักไม่อาจชำระจิตใจให้หมดจดได้ เอาเถิด เราจะแสดงอสุภกภาพเพื่อละความรักด้วยอำนาจความพอใจ (ฉันทราคะ) แก่เธอเหล่านั้น ครั้นได้ฟังอสุภกภาพแล้ว จักชำระจิตใจบริสุทธิ์ได้เพราะเป็นผู้ปราศจากฉันทราคะในอัตภาพแล้ว ถือปฏิสนธิในสวรรค์ การบรรพชาในสำนักของเรา จักเป็นคุณชาติมีประโยชน์แก่เธอเหล่านั้น ด้วยอาการอย่างนี้ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2546: วิ.มหา.อ.2/306)

นี่คือเหตุผลว่า ทำไมพระพุทธองค์จึงไม่ทรงแสดงอานาปานสติตั้งแต่ต้น ดังที่กล่าวแล้วว่า ภิกษุเหล่านั้นมีทั้งที่เป็นปุถุชน และเป็นพระอริยบุคคล สำหรับพระอริยบุคคล การที่ท่านจะฟังกรรมฐานประเภทใดก็คงไม่มีปัญหา และหากจะมรณภาพไปในขณะนั้น คติของท่านย่อมหมดจดแน่นอน แต่สำหรับภิกษุปุถุชน การฟังอานาปานสติกรรมฐานคงไม่ตอบโจทยในประเด็นที่ว่าให้เกิดประโยชน์ในการชำระฉันทราคะ การแสดงอสุภกรรมฐานจึงเป็นการอนุเคราะห์ภิกษุปุถุชนเหล่านั้น และนับว่าเป็นพระกรุณาของพระพุทธเจ้าโดยแท้

โดยสรุปแล้ว การแสดงอสุภกรรมฐานก็เพื่อให้ภิกษุเหล่านั้นได้นำไปปฏิบัติเพื่อถ่ายถอนฉันทราคะในร่างกาย ซึ่งก็ได้อันสงสักล่าวคือภิกษุเหล่านั้นสามารถถ่ายถอนฉันทราคะได้ และเหตุการณ์ที่สืบเนื่องต่อจากนั้นก็คือ ภิกษุเหล่านั้นได้ถึงแก่มรณภาพด้วยกระทำอัตวินิบาตกรรม แต่การมรณภาพนั้นไม่ไร้ผลซะทีเดียว กล่าวคือภิกษุเหล่านั้นได้ถือปฏิสนธิในสวรรค์ หากจะถามว่า การปฏิบัติอสุภกรรมฐานของภิกษุเหล่านั้นได้ผลในระดับใด คำตอบก็คือว่าได้ผลในระดับปฐมฌานเท่านั้น ไม่สูงไปกว่านี้ นั่นหมายความว่า การเจริญอสุภกรรมฐานเพียงอย่างเดียว ไม่สามารถละกิเลสได้ และหากผู้ปฏิบัติอาศัยปฐมฌานนั้นเป็นฐาน แล้วเจริญวิปัสสนาต่อไปก็สามารถบรรลุอรหัตได้ ซึ่งต่างจากการเจริญอานาปานสติอันเป็นวิปัสสนาโดยตรง และสามารถทำให้บรรลุอรหัตผลได้ อันเนื่องมาจากการมรณภาพของกลุ่มภิกษุ(สาเหตุจากกรรมเก่า) ด้วยการปลงชีวิตกันและกันนั้น พระพุทธเจ้าทรงถือเป็นปฐมบทแห่งแห่งตติยปาราชิก แล้วทรงบัญญัติสิกขาบทว่า

ก็ภิกษุใด จงใจพรากกายมนุษย์จากชีวิต หรือแสวงหาศัสตราอันจะพรากกายมนุษย์นั้น แม้ภิกษุนี้ก็เป็นปาราชิก หาสิ่งวาสมิได้ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2546: วิ.มหา. 2/179/245)

อย่างไรคือการพรรณนาคุณความตาย

ประเด็นที่ควรจะนำมาวิเคราะห์ต่อไปก็คือว่า การพรรณนาคุณของอสุภกรรมฐาน กับ การพรรณนาคุณความตายที่ปรากฏในอนุบัญญัติแห่งตติยปาราชิกต่างกันอย่างไร

ประการที่หนึ่ง มีคำถามว่า พระพุทธเจ้าทรงพรรณนาการพรรณนาคุณอสุภกรรมฐานจริงหรือ คำตอบก็คือจริง ดังปรากฏข้อความว่า พระผู้มีพระภาคอสุภกถา ทรงพรรณนาคุณแห่งอสุภกรรมฐาน ทรงสรรเสริญคุณแห่งการเจริญอสุภกรรมฐาน ทรงพรรณนาคุณแห่งอสุภสมาบัติอยู่เนือง ๆ โดยอเนกปริยาย (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2546: วิ.มหา.อ.2/177/241) การพรรณนาคุณอสุภกรรมฐานในที่นี้หมายถึงทรงแสดงให้เห็นว่า ผู้ที่ได้อบรมในอสุภกรรมฐานอยู่เป็นประจำนั้น จิตย่อมงอ หวนกลับออกจากเมถุนธรรม ไม่พึงชานวางเฉยอยู่ได้ โดยทรงอุปมาเหมือนกับปีกไก่ หรือท่อนเอ็นที่ถูกโยนลงในกองไฟอมหตงอเข้า ไม่แผ่ออก อีกทั้งทรงยืนยันว่าผู้ที่เจริญอสุภกรรมฐานย่อมได้บรรลุปฐมฌานและหากนำปฐมฌานนั้นเป็นบาทเจริญวิปัสสนาก็จะได้บรรลุพระอรหัตตญาณ การพรรณนาคุณของอสุภกรรมฐานในลักษณะเช่นนี้จึงมิใช่การพรรณนาลักษณะเชิงชวนให้พากันตาย

ประการที่สอง การพรรณนาคุณความตายในอนุบัญญัติแห่งตติยปาราชิก กรณีนี้เกิดขึ้นจากการที่กลุ่มภิกษุฉัพพัคคีย์ไปขอบพอรรรยาของอุบาสกผู้หนึ่งซึ่งกำลังป่วยหนัก แล้วได้วางแผนเพื่อกำจัดอุบาสกนั้นเพื่อที่พวกตนจะได้ใกล้ชิดกับภรรยาของเขา วิธีการที่นำมาใช้มิใช่ทำให้ตายด้วยอาวุธ แต่เป็นการใช้คำพูดชี้แจงให้เห็นโทษของการมีชีวิตอยู่อย่างคนป่วยไข้ และเป็นการโน้มน้าวให้เห็นว่า ชีวิตหลังความตายของคนมีบุญนั้นจะอัมเอบพร้อมไปด้วยกามคุณอันเป็นทิพย์อยู่ในโลกสวรรค์อย่างไร ดังปรากฏข้อความว่า

...จะประโยชน์อะไรแก่ท่านด้วยชีวิตอันแสนลำบากยากแค้นนี้ ท่านตายเสียดีกว่า เป็นอยู่ ตาย จากโลกนี้ไปแล้ว เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ท่านจักเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ จักได้รับการบำเรอ เพียบพร้อม อัมเอบด้วยเบญจกามคุณอันเป็นทิพย์ ในสุคติโลกสวรรค์นั้น (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2546: วิ.มหา. 2/180/245)

จากการได้ฟังคำพูดโน้มน้าว อุบาสกนั้นก็คล้อยตามคำพูดของภิกษุฉัพพัคคีย์นั้น โดยคิดว่า ตนเองก็ได้บำเพ็ญคุณงามความดีไว้มากมาย มิได้ทำอะไรที่เป็นอกุศล การมีชีวิตอยู่อย่างคนเป็นทุกข์เพราะความป่วยไข้ไม่มีประโยชน์อันใดเลย ความตายน่าจะเป็นทางเลือกที่ดีที่สุด เพราะตายไปแล้วจะได้เสวยความสุขอยู่ในโลกสวรรค์ ในเวลาต่อมาเขาก็พยายามรับประทานอาหารประเภทที่แสดงต่อร่างกาย ส่งผลให้อาการป่วยรุนแรงขึ้นจนเสียชีวิตในที่สุด

ข่าวการเสียชีวิตของอุบาสกนั้น อันเนื่องมาจากสาเหตุการพุทธรณนาคุณความตายของกลุ่มภิกษุฉัพพัคคีย์ ได้กระจายไปทั่ว เป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทเพิ่มเติมว่า

อนึ่ง ภิกษุใด จงใจพรากกายมนุษย์จากชีวิต หรือแสวงหาศีลตราอันจะพรากกายมนุษย์นั้น กล่าวสรรเสริญคุณความตาย หรือชักชวนเพื่อให้ตายว่า ท่านผู้เจริญ จะมีชีวิตอยู่อย่างลำบากยากเข็ญไปทำไม ท่านตายเสียดีกว่า ดังนี้ เธอมีจิตใจอย่างนี้ มีดำริในใจอย่างนี้ กล่าวพรณนาคุณความตาย หรือชักชวนเพื่อความตายโดยประการต่าง ๆ แม้ภิกษุนี้ก็เป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2546: วิ.มหา. 2/180/248)

โดยสรุปแล้ว การพรณนาคุณความตายในอนุบัญญัติแห่งตติยปาราชิกนั้น ผู้พรณนามีเจตนาชัดเจนในการที่จะให้ผู้ใดผู้หนึ่งเสียชีวิตโดยหวังผลอย่างใดอย่างหนึ่ง (เช่นอยากได้ภรรยาเขา หรืออยากได้ทรัพย์สินสมบัติของเขา ฯลฯ) ด้วยการใช้คำพูดโน้มน้าวให้เห็นว่า จะมีประโยชน์อะไรด้วยชีวิตที่แสนจะยากลำบากนี้ ตายเสียดีกว่ามีชีวิตอยู่ บาลีใช้คำว่า ก็ ตูยหิมา ปาปกณ พุชชีวิเตน มตเต ชีวิตา เสโย : จะมีประโยชน์อะไรแก่ท่าน ด้วยชีวิตอันแสนลำบากแค่นี้ ท่านตายเสียดีกว่ามีชีวิตอยู่ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2546: วิ.มหา. 2/184/250) หรือโน้มน้าวให้เชื่อว่า ชีวิตหลังความตายนั้นจะได้เสวยความสุขอย่างไร เช่น บอกว่าจะได้บังเกิดในสวรรค์อิมเอิบพร้อมไปด้วยทิพยสุนทานับประการ ซึ่งต่างจากการพรณนาคุณของอสุภกรรมฐานโดยสิ้นเชิง

อรรถกถาอธิบายจิตดวงแรกของมนุษย์

ในสิกขาบทวิภังค์ได้อธิบายคำว่า กายมนุษย์ ว่า ได้แก่ จิตดวงแรกเกิด คือวิญญาณดวงแรกปรากฏขึ้นในครรภ์มารดา จนถึงเวลาตาย อรรถกถาในระหว่างนี้ชื่อว่า “กายมนุษย์” ดังนั้น ในที่ตติยปาราชิกนี้ กายมนุษย์นั้น นับตั้งแต่ปฏิสนธิเกิดขึ้น จิตดวงแรกนั้นคือปฏิสนธิของสัตว์ประเภทมีชั้น 5 ทุกประเภท กายมนุษย์แรกเริ่มนั้น ประกอบด้วยอะไรบ้าง ก็คือ 1) จิตดวงแรก 2) อรูปชั้น 3 ที่เกี่ยวเกาะอยู่กับจิตดวงแรกนั้น 3) กลละรูปที่เกิดพร้อมกับจิตดวงแรกนั้น หากจะตั้งคำถามว่า ขนาดของกลละรูป อันกล่าวได้ว่าเป็นกายแรกเริ่มของมนุษย์มีขนาดเท่าไร อรรถกถาอธิบายว่า ให้ใช้ขนแกะแรกเกิดเส้นหนึ่ง ซ้อนปลายลงในหยดน้ำมันงาใส หยดน้ำมันงาส่วนที่ติดอยู่ปลายขนนั้น (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2546: วิ.มหา. 2/363) นั่นคือกายมนุษย์แรกเริ่ม ซึ่งน่าจะมีขนาดเล็กมากอาจต้องใช้กล้องที่มีกำลังขยายสูง ๆ จึงมองเห็นได้ อรรถกถาจึงกล่าวว่า หยดน้ำมันงา หรือสัปปิไส ไม่ชุ่มมัว ฉันใด รูปมีส่วนเปรียบด้วยสี ฉันนั้น เรียกว่า กลละรูป ดังนั้น สิ่งทีเรียกว่า กลละ นี้ จึงมีขนาดเล็กมาก โบราณท่านจึงเปรียบเทียบอย่างนี้ แต่ปัจจุบันเราอาจมองเห็นด้วยสายตา โดยอาศัยเทคนิคทางการแพทย์

วิเคราะห์การปลง(การฆ่า)เสียจากชีวิต

การปลงเสียจากชีวิตคืออะไร คือการทำให้อินทรีย์ชีวิตให้ขาดไป หรือบั่นรอนอินทรีย์คือชีวิต ด้วยการ ฆ่า การรีด การวางยา เป็นต้น ในเวลาที่สัตว์นั้นยังเป็นกลละบ้าง เป็นอัพพุทะบ้าง เป็นเปลีบ้าง เป็นขณะบ้าง เป็นต้น อินทรีย์มี 2 อย่าง 1) รูปชีวิตินทรีย์ 2) อรูปชีวิตินทรีย์ ในสองประการนี้ อรูปชีวิตินทรีย์ใคร ๆ ไม่สามารถฆ่าได้ (เพราะเป็นประเภทอรูป คือไม่ปรากฏรูปร่าง) แต่สำหรับรูปชีวิตินทรีย์สามารถฆ่าได้ อินทรีย์ประเภท “อรูป” อิงอาศัยอยู่กับอินทรีย์ประเภท “รูป” ดังนั้นเมื่อรูปชีวิตินทรีย์ถูกฆ่า อรูปชีวิตินทรีย์ก็พลอยดับไปด้วยเพราะมันอิงอาศัยอยู่กับรูปชีวิตินทรีย์นั่นเอง โดยสรุปการฆ่าก็คือการทำลายชีวิตินทรีย์ให้ดับสูญไปนั่นเอง

มีคำถามว่า การที่จะปลง (ฆ่า) ชีวิตินทรีย์นั้น จะปลงส่วนที่เป็นอดีต หรือส่วนที่เป็นอนาคต อรรถกถาอธิบายว่า ไม่ใช่ส่วนที่เป็นอดีต ไม่ใช่ส่วนที่เป็นอนาคต เพราะทั้งสองประการนี้ ที่เป็นอดีตก็ดับไปแล้ว ที่เป็นอนาคตก็ยังไม่ปรากฏ เพราะฉะนั้นทั้งสองประการนี้ชื่อว่าไม่มี เมื่อไม่มีจึงปลง (ฆ่า) ไม่ได้

ในข้อนี้ อรรถกถาได้ยกคำอธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระว่า ในขณะที่จิตที่เป็นอดีตสัตว์ทั้งหลายชื่อว่า เป็นอยู่แล้ว (คือผ่านไปแล้ว) ไม่ใช่กำลังเป็นอยู่ และไม่ใช่จักเป็นอยู่ ในขณะที่จิตที่เป็นอนาคต สัตว์ทั้งหลายชื่อว่า จักเป็นอยู่ (คือจักเกิดขึ้นต่อไป) ไม่ใช่เป็นอยู่แล้ว ไม่ใช่กำลังเป็นอยู่ ในขณะที่จิตที่เป็นปัจจุบัน สัตว์ทั้งหลายกำลังเป็นอยู่ ไม่ใช่เป็นอยู่แล้ว (คือผ่านไปแล้ว) ไม่ใช่จักเป็นอยู่เพราะฉะนั้น ชีวิตย่อมเป็นอยู่ในขณะจิตใด การปลงหรือการฆ่าก็ต้องเกิดขึ้นในขณะที่จิตนั้น (คือขณะที่สัตว์นั้นกำลังมีชีวิตอยู่) ดังนั้น บุคคลชื่อว่ายอมปลงชีวิตินทรีย์ที่เป็นปัจจุบัน (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2546: วิ.มหา. 2/364)

จากคำกล่าวของพระเถระแสดงให้เห็นว่า การฆ่าย่อมสำเร็จได้ในขณะที่สัตว์นั้นเป็นปัจจุบันเท่านั้น ขณะที่จิตที่เป็นอดีต การฆ่าก็เกิดขึ้นไม่ได้ หรือขณะที่จิตที่เป็นอนาคต การฆ่าก็เกิดขึ้นไม่ได้ เช่น ปัจจุบัน ก. มีอายุ 20 ปี ข. ต้องการฆ่า ก. เมื่อครั้งที่ ก. มีอายุ 19 ปี หรือ จะฆ่า ก. เมื่อตอนอายุ 22 ปี อย่างนี้ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ เพราะ ข. ไม่สามารถย้อนอดีตไปฆ่า ก. หรือล่วงหน้าไปฆ่า ก. ได้ หาก ข. ต้องการฆ่า ก. ตอนอายุ 22 ปี ข. ก็ต้องรอไปจนถึงเวลานั้น และเมื่อถึงเวลานั้น สิ่งที ข. คิดว่าเป็นอนาคตก็จะเปลี่ยนมาเป็นปัจจุบัน คือ ข.สามารถฆ่า ก. ได้ในขณะที่จิตของ ก.ที่เป็นปัจจุบันเท่านั้น ดังนั้นเมื่อว่ากันแล้ว สิ่งที่เราเรียกว่า “อนาคต” จึงเป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่จริง เพราะถ้ามีอยู่จริง ข. ก็จะสามารถดำเนินการได้ตามที่ต้องการนั่นคือ ฆ่า ก.ตายได้ในอนาคต อนาคตจึงเป็นเพียงเพียงภาพมายา การคาดการณ์หรือการวางแผนในอนาคตหรือในอดีต จึงไม่สามารถเกิดขึ้นได้ กาลเวลาที่แท้จริงจึงเป็นเรื่องปัจจุบันเท่านั้น

กรณีการฆ่าตัวตายของพระฉันทะ

อีกกรณีที่น่าสนใจ คือกรณีการฆ่าตัวตายของท่านพระฉันทะ หากจะถามว่าเพราะเหตุไรท่านพระฉันทะจึงฆ่าตัวตาย อีกทั้งท่านยังไม่ถูกตำหนิจากพระพุทธเจ้า จากหลักฐานที่ปรากฏในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสกั สหายตนวรรค ท่านพระฉันทะอาพาธหนัก ประสบทุกข์เวทนาอยู่เป็นเวลานาน และอาการก็มีแต่จะหนักขึ้น ครั้งหนึ่งท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาจุนทะ เดินทางไปเยี่ยม ท่านพระฉันทะได้บอกแก่พระสารีบุตรว่า ตนเองไม่สบาย จะเป็นอยู่ไม่ได้ ทุกขเวทนามำเริบหนักขึ้น ไม่ทุเลาลงเลย อาการกำเริบปรากฏ อาการทุเลาไม่ปรากฏ ท่านเปรียบทุกข์เวทนาที่ประสบอยู่ว่า เหมือนคนแข็งแรงใช้เหล็กตีแมงคิระชะ เหมือนคนแข็งแรงใช้เชือกหนังเหนียวขัณฑ์คิระชะ เหมือนคนฆ่าโคและลูกมือไขมีดแล่นเนื้อที่คมกริบกริดเข้าที่ท้อง และเหมือนคนแข็งแรง 2 คนจับแขนคนละข้างอย่างบนหลุมถ่าน ตนเองไม่สบายหนัก จะเป็นอยู่ไม่ได้ ทุกขเวทนามำเริบหนักขึ้น อาการกำเริบปรากฏ อาการทุเลาไม่ปรากฏ...แล้วบอกแก่ท่านพระสารีบุตรว่า “จักนำคัสตรามาเพื่อฆ่าตัวตาย” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2546: ส.ส. 28/104/109)

ท่านพระสารีบุตรจึงห้ามท่านพระฉันทะมิให้กระทำอย่างนั้น บอกว่าให้พระฉันทะอยู่ต่อไป ให้พยายามรักษาตัวเอง และบอกว่าจะจัดยา อาหารและคนดูแลมาให้ แต่ท่านพระฉันทะก็บอกว่า สิ่งเหล่านี้ของตนเองก็มีพร้อมทุกอย่าง ต่อจากนั้นท่านก็กล่าวแก่พระสารีบุตรว่า ตนเองนั้นได้ปรนนิบัติดูแลพระพุทธเจ้าด้วยความเต็มใจมาเป็นเวลานาน และสาวกอย่างตนจะนำคัสตรามาฆ่าตัวตายอย่างไม่ให้ใครติเตียนได้ ต่อจากนั้นท่านพระสารีบุตรก็ได้ถามปัญหาในวิญญาน 6 แก่ท่านพระฉันทะ ยกตัวอย่างคำถาม คำตอบ เฉพาะจักขุวิญญาน ดังนี้

คำถาม : ท่านฉันทะ ท่านพิจารณาเห็นจักขุ จักขุวิญญาน และธรรมที่พึงรู้แจ้งทางจักขุวิญญานว่า ‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา’ หรือ คำตอบ : ท่านสารีบุตร กระผมพิจารณาเห็นจักขุ จักขุวิญญาน และธรรมที่พึงรู้แจ้งทางจักขุวิญญานว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อิตตาของเรา’ คำถาม : ท่านฉันทะ ท่านพิจารณาเห็นอะไร รู้อะไรในจักขุ ในจักขุวิญญาน และในธรรมที่พึงรู้แจ้งทางจักขุวิญญาน จึงพิจารณาเห็นจักขุ จักขุวิญญาน และธรรมที่พึงรู้แจ้งทางจักขุวิญญานว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อิตตาของเรา’ คำตอบ : ท่านสารีบุตร กระผมพิจารณาเห็นความดับ รู้ความดับในจักขุ ในจักขุวิญญาน และธรรมที่พึงรู้แจ้งทางจักขุวิญญาน จึงพิจารณาเห็นจักขุ จักขุวิญญาน และธรรมที่พึงรู้แจ้งทางจักขุวิญญานว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อิตตาของเรา’

จากคำตอบในเรื่องวิญญาน 6 ของท่านพระฉันทะ แสดงให้เห็นว่าท่านหมดความยึดมั่นถือมั่นในวิญญาน 6 โดยสิ้นเชิง การเกิดในภพนี้จึงเป็นสุดท้ายของท่าน และท่านก็คงมั่นใจในประเด็นนี้ ท่านจึงยืนยันกับท่านพระสารีบุตรว่า สาวกอย่างตนจะนำคัสตรามาฆ่าตัวตายอย่างไม่ให้ใครติเตียนได้

เมื่อท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาจุนทะเดินทางกลับ ท่านพระฉันทะจึงฆ่าตัวตาย ท่านพระสารีบุตรจึงกราบทูลเรื่องนั้นแต่พระผู้มีพระภาคว่า การที่พระฉันทะฆ่าตัวอาจเป็นเหตุให้ ญาติ ๆ ตระกูลอุปัฏฐาก และคนรู้จักของพระฉันทะตำหนิได้ แต่ประเด็นที่น่าสนใจคือคือพระดำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่ท่านพระสารีบุตรว่า สารีบุตร ตระกูลที่ฉันทะเข้าไปอาศัยมีอยู่ก็จริง แต่เราไม่กล่าวว่า ‘ฉันทะมีตระกูลที่ตนพึงเข้าไปอาศัยด้วยเหตุเพียงเท่านี้’ ‘เรากล่าวภิกษุที่ละกายนี้เข้าถือกายอื่น ว่ามีตระกูลที่ตนพึงเข้าไปอาศัย’ ตระกูลนั้นไม่มีสำหรับฉันทะ ฉันทะนำศีลธรรมมาจึงไม่ควรถูกตำหนิ

พระดำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ตระกูลที่ตนพึงเข้าไปอาศัย” ในความหมายของพระดำรัสนี้ คือ ภพชาติ หรือวิภวสังสารนั่นเอง หากท่านพระฉันทะมรณภาพอย่างปุถุชนทั่วไป แน่แน่นอนท่านยังต้องมีตระกูลที่ตนต้องเข้าไปอาศัยคือ ภพ ชาติ อีก ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสต่อไปอีกว่า ‘เรากล่าวภิกษุที่ละกายนี้เข้าถือกายอื่น ว่ามีตระกูลที่ตนพึงเข้าไปอาศัย’ แต่เพราะท่านพระฉันทะไม่มีตระกูลที่จะต้องพึงอาศัย คือไม่มีภพชาติที่จะต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกแล้ว ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ตระกูลนั้นไม่มีสำหรับฉันทะภิกษุ ฉันทะภิกษุนำศีลธรรมมาจึงไม่ควรถูกตำหนิ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2546: ส.ส. 28/111/113)

จากตัวอย่างของพระสูตรนี้ ทำให้เราได้ประจักษ์แจ้งถึงท่าทีของพระพุทธเจ้าที่มองว่า การฆ่าตัวตายของพระฉันทะนั้น ไม่ได้มีประเด็นใดเลยที่ถือว่าผิดธรรม เมื่อเปรียบเทียบกับกรณีการฆ่าตัวตายของพระภิกษุ 500 รูป จะพบความแตกต่าง กรณีของภิกษุ 500 รูป พระพุทธเจ้าทรงติเตียนว่าไม่เหมาะสม ไม่สม ไม่ควรไม่ใช้กิจของสมณะ ใช้ไม่ได้ ไม่ควรทำ ถึงแม้ภิกษุเหล่านั้นจะเจริญอุสภกรรมฐานจนถ้อยถอนความยึดติดในร่างกายเสียได้ก็ตาม แต่ก็ยังถือว่าตายอย่างปุถุชนอยู่นั่นเอง ซึ่งต่างจากการฆ่าตัวตายของพระฉันทะ พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงตำหนิ เพราะท่านพระฉันทะใช้ปัญญาในการมองเห็นความเป็นจริงของสังขารแล้วแล้วว่าไม่สามารถที่จะอยู่ได้นาน ในขณะที่เดียวกันก็พยายามอย่างยิ่งที่จะใช้ประโยชน์จากการพิจารณาถึงความไม่มีตัวตนที่แท้จริงของวิญญาน 6 และในที่สุดก็สามารถนำพาตัวเองเข้าถึงความสูงสุดในพระพุทธศาสนาได้

สรุป

การฆ่าตัวตายของกลุ่มภิกษุ 500 รูป ณ กุฎาคารศาลาป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี เป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติตติยปาราชิก สามารถมองได้เป็นสองกรณี คือกรณีที่เป็นการให้ผลของกรรมเก่าของภิกษุเหล่านั้น ซึ่งใครก็ไม่สามารถช่วยอะไรได้ และกรณีที่เป็นพระกรรมของพระพุทธเจ้าที่ได้ตรัสสอนอุสภกรรมฐานแก่ภิกษุด้วยประสงค์จะให้เป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อถ้อยถอนความยึดติดในร่างกาย แก่ภิกษุที่ยังเป็นปุถุชน ซึ่งหากภิกษุเหล่านั้นมรณภาพไปพร้อมด้วยความรู้สึกรักตัวกลัวตายจักมีคติที่ไม่แน่นอน การบวชก็จะไม่มีอันสงสันใด ภิกษุเหล่านั้นจะเจริญอุสภกรรมฐานหรือไม่ก็ตาม ก็ต้องมรณภาพอยู่นั่นเอง ทั้งนี้เพราะถึงเวลาที่กรรมจะต้องให้ผลแล้ว การแสดงอุสภกรรมฐานเป็นความกรุณาของพระพุทธเจ้า มิใช่การพรรณนาคุณแห่งความตายแต่อย่างใด

เอกสารอ้างอิง

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2551). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กลุ่มพุทธทาสศึกษา. (2542). บางแง่มุมของกามในทัศนะพุทธทาสภิกขุ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ.

พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค. (2546). ภาค 2 เล่ม 1. ฉบับ ฉลองพระชนมายุ 90 พรรษา สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (สุวฑฒนมหาเถร) พุทธศักราช 2546. คณะสงฆ์ธรรมยุติก มุลินิมิตามกุฎราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์พิมพ์ถวาย. โรงพิมพ์มหา มกุฎราชวิทยาลัย.

มหามกุฎราชวิทยาลัย. (2546) พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค. (2546). ภาค 4 เล่ม 2. ฉบับ ฉลองพระชนมายุ 90 พรรษา สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (สุวฑฒนมหาเถร) พุทธศักราช 2546. คณะสงฆ์ธรรมยุติก มุลินิมิตามกุฎราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์พิมพ์ถวาย. โรงพิมพ์มหามกุฎราชวิทยาลัย.

มหามกุฎราชวิทยาลัย. (2546). พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค. (2546). ภาค 4 เล่ม 1. ฉบับ ฉลองพระชนมายุ 90 พรรษา สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (สุวฑฒนมหาเถร) พุทธศักราช 2546. คณะสงฆ์ธรรมยุติก มุลินิมิตามกุฎราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์พิมพ์ถวาย. โรงพิมพ์มหามกุฎราชวิทยาลัย.

มหามกุฎราชวิทยาลัย. (2546). พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค. ภาค 5 เล่ม 2. (2546). ฉบับ ฉลองพระชนมายุ 90 พรรษา สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (สุวฑฒนมหาเถร) พุทธศักราช 2546. คณะสงฆ์ธรรมยุติก มุลินิมิตามกุฎราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์พิมพ์ถวาย. โรงพิมพ์มหามกุฎราชวิทยาลัย.

มหามกุฎราชวิทยาลัย. (2546). พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล พระสุตตันตปิฎก อังคุตรนิกาย สัตตก-อัฐก-นวกนิบาต. ภาค 4. (2546). ฉบับ ฉลองพระชนมายุ 90 พรรษา สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (สุวฑฒนมหาเถร) พุทธศักราช 2546. คณะสงฆ์ธรรมยุติก มุลินิมิตามกุฎราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์พิมพ์ถวาย. โรงพิมพ์มหามกุฎราชวิทยาลัย.

มหาวิทยาลัย. (2546). พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล พระสุตตันตปิฎก อังคุตรนิกาย ทสก-เอกาทสก
นิบาต. ภาค 5. (2546). ฉบับ ฉลองพระชนมายุ 90 พรรษา สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
(สุวฑฒนมหาเถร) พุทธศักราช 2546. คณะสงฆ์ธรรมยุติ มูลนิธิมหาวิทยาลัย ในพระบรม
ราชูปถัมภ์พิมพ์ถวาย. โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย.

มหาวิทยาลัย. (2546). พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ.
(2546). ฉบับ ฉลองพระชนมายุ 90 พรรษา สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (สุวฑฒนมหา
เถร) พุทธศักราช 2546. คณะสงฆ์ธรรมยุติ มูลนิธิมหาวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์พิมพ์
ถวาย. โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย.

มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ. (2546). สังเขปตถโชตนี วิสุทธิมรรคจูฬฎีกา บาลี-ไทย ภาค 1. ฉบับภูมิพลโลกิขุ. ที่ระลึกงาน
พระราชพิธีฉลองสิริราชสมบัติ ครบ 50 ปี ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช
พุทธศักราช 2539. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ.